

GRAMMATIKALIZÁCIÓ – 8. handout: Igekötők kialakulása a magyarban

igekötő, Verbalpräfix, verbal prefix, praefixum, de: a magyarban az igekötő helye nem rögzített, ezért az itt szereplő nem magyar terminusok használata nem ideális.

Honti 2001 alapján:

Általános jellemzés:

- Önálló szófaj. (Ezt sokan vitatják.)
- Új lexikai egységet hoz létre.
- Poliszémek (vö. Ladányi 1998).
- Lényegesen módosítja az ige alapjelentését, akár a vonzatait is.
- az igekötők az összetételnél lazább kapcsolódásúak az igehez, de a szemantikai kapcsolódás összetételszerű, sőt sokszor több is: az igenek a jelentését is módosíthatja (pl. perfektiválás), ami képzőszerűnek mutatja (Soltész, I. Honti 2001)
- Elválasztható az igétől (a neolatin és szláv, ill. a német ilyen elemek egy része nem, pl. *ver-*): állhat előtte (ekkor főhangsúlyos), közvetlenül mögötte, vagy egy/több mondatrész is elválaszthatja tőle (pl. *a fiú mindent el is olvas*). Az ugor nyelvek közül a magyarban mozog az igekötő a leghatározottabban a mondatban.
- elválaszthatatlanság sokszor a lativusi adverbiumoktól (kivéve a legkorábbi réteget)
- funkciók:
  - új lexémák létrehozása (lemmatizáció)
  - perfektiválás (aspektus)
  - a cselekvés minősége és iránya (akcióminőség)

Kialakulás: 3 magyarázat

1. Ősi eredetű, **az ugor alapnyelvtől** vezethető le (Klemm, Soltész, Honti, D. Mátai), nem belső fejlemény a magyarban, bár az ómagyar korban látjuk látványos kifejlődésüket.
2. A magyar nyelv önálló életében alakultak ki, az ősmagyar korból származnak (Zsirai).
3. A honfoglalás után idegen minták nyomán terjedtek el (Nurk, Simonyi, Kiefer). Budenz, Honti cáfolatai: nem az igeidőrendszer egyszerűsödése, a befejezett múlt perfektiváló szerepének elvesztése hívta életre az igekötőket a magyarban, mert a *meg-*nek már az ómagyarban a perfektiválás volt a kizárólagos funkciója, holott még gazdag volt az igeidőrendszer. Plusz a *meg-* a szláv igekötőkhöz képest még mindig kevésbé igekötő és sok egyéb funkciója is van. Esetleg enyhe hatás képzelhető el.

Kifejlődés, funkcióváltás:

adverbiális jelentés > adverbiális jelentés + asszociált aspektuális/akcióminőség jelentés > aspektuális/akcióminőség jelentés

***

D. Mátai 2007, Dér 2008, Dér megj. alatt:

- Érdekes csoport: átmenet a grammatikai és nem grammatikai elemek között, többek szerint funkcionálisan képzőszerű (is), formailag viszont viszonyzó, ill. szabadabb azoknál a viselkedése.
- Közös eredetűek a névutókkal (kivéve: határozói igenévből nem keletkezett igekötő a magyarban, névutó azonban igen, pl. *vmi múlva, vmit kivéve, vmihez viszonyítva*), forrásszófajtaik azonosak (határozószó, ragos névszó).
- A ragszilárdulási kialakulási mód későbbre, a középmagyar korra tehető, viszont egyre jellemzőbbé válik és ma is ez a gyakoribb (pl. *félbe, közre, helyre*).
- A legtöbb eredeti határozószói funkcióját is megőrizte.

- A kettős, illetve egyes névutókkal alkotott hármas szófajúság az ómagyar kor óta jellemző.
- Csak a legkorábbi hat igekötő (*meg-, be-, fel-, le-, ki-, el-*) egyszótagúsodott, redukálódott, ez a későbbiekben nem történik már meg.
- Mind lativusi funkciójú előzményre mennek vissza. (Vitatható az *együtt* igekötő volta, az egyetlen olyan elem lenne, amelynek nem lativusi értelmű határozószó a forrása, ezért (?) számos nyelvtörténeti könyv nem is tárgyalja az igekötők között, de az ÉKsz. például igen: *együtműködik* (Pusztai 2003: 253). Hozhatók más példák is, amelyekben az *együtt* igekötőszerűen viselkedik (pl. jelentésváltozáson ment át az igekötős ige): *együtt jár, együtt él.*)

KATEGÓRIA (SZÓFAJ)	FORRÁSSZÓFAJOK	FORRÁS- SZERKEZETEK	IDŐBELI ELŐFORDULÁS (A MAGYARBAN)
Igekötő	Határozószó (pl. <i>ki, be, alá, össze, szét, túl</i>)	Értelmező határozós szerkezet	Az ősmagyar kortól napjainkig ¹
	Ragos névszó (pl. <i>agyon, tönkre, végbe</i>)	Határozós szerkezet	A középmagyar kortól napjainkig

Forgács 2005: az igekötők **névutós szerkezetből** is keletkezettek. Ezt – D. Mátai magyarázatát (2007: 85–87) elfogadva – nem vettük fel a keletkezési módok közé. Forgács 3 keletkezési módot ír le, az első a határozószóból való (határozós szerkezetben) kialakulás, a második a névutóból, a harmadik az idiomatikus szerkezetek összetapadása, melynek során az előtag igekötővé válik (ez lenne a mi rendszerünkben a ragos névszóként szereplő csoport, l. a táblázatot).

Ebben a csoportban formai redukció csak a legkorábbi rétegnél (az első hat igekötő) fordult elő, később már nem volt jellemző.

Irodalom:

- Dér Csilla Ilona 2008. Grammatikalizáció. Nyelvtudományi Értekezések 158. Budapest: Akadémiai.
- Dér Csilla Ilona megj. alatt. Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben (könyvfejezet).
- Forgács Tamás 2005. Grammatikalizálódás az igekötők körében. In: Oszkó Beatrix – Siipos Mária (szerk.) Uráli grammatizáló (2003. szeptember 4–6.). Budapest Uráli Műhely 4. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 88–116. Olvasható itt is: http://www.arts.u-szeged.hu/magyar/magyarny/oktatok_tematika/forgacs/0809_1/grammatika.pdf
- Honti László 2001. A magyar igekötő: nyelvünk kései jövevénye? In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai. Budapest: Osiris. 357–367.
- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvelméleti keretben. In: Magyar Nyelv 94. 407–423.
- D. Mátai Mária 2007. A magyar szófaj történet általános kérdései. Nyelvtudományi Értekezések 157. Budapest: Akadémiai.
- Soltész Katalin 1959. Az ősi magyar igekötők (*meg, el, ki, be, fel, le*). Budapest: Akadémiai.

¹ Nem az ősmagyarban alakult ki a szófaj maga, hanem ugor alapnyelvi eredetű, de a magyarban így természetesen már az ősmagyartól kezdődően megvan (l. a főszöveg megfelelő részeit).